

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

Мақала туралы мәлімет

Конференция атауы	«Жастар және ғылым: бүгін мен болашағы» жас ғалымдардың халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдар жинағы
Сборник	«Молодежь и наука: настоящее и будущее». Сборник материалов Международной научно-практической конференции молодых ученых
Conference	The collection of materials from the International Scientific and Practical Conference of Young Scientists «Youth and Science: Present and Future»
Өткізілген күні	7 сәуір 2025, Атырау
ISBN	978-601-262-587-5
Жинақтағы жариялану №	120
Жинақтағы беттері	562-564
ӘОЖ/УДК/UDC	ӘОЖ 343.85
Секция	Секция IV. II Адам құқығын қорғау – құқықтық және әділ мемлекет құрудың кепілі/ / Защита прав человека – залог создания правового и справедливого государства
Автор(лар)	Сырымова Аружан Жомартқызы
Мәртебесі	Студент
Ғылыми жетекші	Ғылыми жетекшісі, з.ғ.м., аға оқытушы Кумарова У.К.
Мақала атауы	КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАН ҚҰҚЫҚБҰЗУШЫЛАР: ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІК ЖӘНЕ БАЛАМА ШАРАЛАР

Ескерту: бұл бет сайтқа орналастыру және мақала PDF-ін сәйкестендіру үшін қосылды. Төменде жинақтағы мақаланың түпнұсқа беттері берілген.

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАН ҚҰҚЫҚБҰЗУШЫЛАР: ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІК ЖӘНЕ БАЛАМА ШАРАЛАР

Сырымова Аружан Жомартқызы

«Құқық» ББ 3 студенті

Махамбет Өтемісов атындағы БҚУ, Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, з.ғ.м., аға оқытушы Кумарова У.К.

Кәмелетке толмағандар арасында құқықбұзушылықтың болуы – әлемнің әртүрлі елдерінде өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Кәмелетке толмағандардың құқықбұзушылыққа ұшырауы әлеуметтік, психологиялық, отбасылық және заңнамалық аспектілермен тығыз байланысты. Әсіресе, Қазақстандағы құқықтық жүйе мен заңнама бойынша кәмелетке толмағандарға қатысты қылмыстық жауапкершілік пен балама шаралардың қолданылуы маңызды мәселе болып табылады. Кәмелетке толмағандардың қылмыстық жауаптылығы мәселесі бүгінде қоғамда кеңінен талқыланып, өзектілігін жоғалтпай келеді. Әлеуметтік, психологиялық, экономикалық факторлар бірлесе отырып, жасөспірімдердің қылмысқа баруына себепші болады. Мұндай жағдайлар тек қылмыстық жауапкершілікке тартуды талап етпей, сонымен қатар тиімді әрі гуманистік балама шараларды қолданудың қажеттілігін туындатады.

Жасөспірімдер арасындағы қылмыстың артуы көп жағдайда отбасы жағдайы, мектептегі тәрбие мен әлеуметтік ортадағы қиындықтармен байланысты. Сонымен бірге, олардың психологиялық күйзелістері, тұлғалық қалыптасуының ерекшеліктері, жас кезеңінің дағдарыстарымен қатар, экономикалық қиындықтар да үлкен рөл атқарады. Осы себепті жасөспірімдерге қатысты қатаң жаза қолданудың орнына, олардың психологиялық денсаулығын, әлеуметтік жағдайын және тәрбиелік қажеттіліктерін ескеретін кешенді тәсілдер өте маңызды болып табылады.

Тек қана қылмыстық жауапкершілікті қолдану жасөспірімдердің түзелуіне емес, керісінше, олардың әлеуметтену процесін қиындатуы мүмкін. Осы тұста балама шаралар, яғни қайта тәрбиелеу, әлеуметтік адаптацияға бағытталған әдістер, психологиялық қолдау көрсететін бағдарламалар мен қоғамда қайта әлеуметтендіру шаралары маңызды рөл атқарады. Қылмыстық жауапкершілікке тарту кезінде де, бұл шаралар міндетті түрде есепке алынып, әрбір жағдай жеке талданып, гуманистік көзқараспен қарастырылуы тиіс [1, 224 б.].

Қазіргі қоғам үшін кәмелетке толмағандарға қатысты әділетті және кешенді шараларды қабылдау қажеттілігі ерекше маңызға ие. Жасөспірімдердің қылмысқа баруының себептері көпқырлы және кешенді тәсілмен шешілуі керек. Тек қылмыстық жазалаумен шектелмей, психологиялық, әлеуметтік және білім беру аспектілеріне де назар аударылатын шаралар арқылы ғана біз болашақ ұрпақтың қылмысқа қарсы тұрақты мінез-құлқын қалыптастыра аламыз.

Кәмелетке толмағандардың қылмыстық жауаптылығы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде нақты белгіленген тәртіп бойынша жүзеге асырылады. Бұл заңнамаға сәйкес, жалпы алғанда кәмелетке толмағандар үшін қылмыстық жауаптылық жасы 16 жастан басталады. Алайда, кейбір ауыр қылмыстарды жасаған жағдайда, олар 14 жастан бастап жауапкершілікке тартылуы мүмкін. Мұндай шаралар қоғамның қауіпсіздігін қамтамасыз ету мен жасөспірімдер арасындағы құқықбұзушылықтардың алдын алу мақсатында белгіленген [2, 133 б.].

Дегенмен, кәмелетке толмағандарға қатысты қылмыстық жаза тағайындау кезінде тек жас мөлшері ғана емес, сонымен қатар баланың психологиялық жағдайы, жасаған қылмыстың ауырлығы және оның түзелу мүмкіндігі басты рөл атқарады. Қылмыстық жауапкершілікке тарту кезінде жасөспірімнің психологиялық ерекшеліктері мен даму кезеңі ескерілуі тиіс, себебі олар толыққанды жауапкершілікке қабілетті емес және олардың әрекеттерін түсіну мен

бағалау қабілеті ересектермен салыстырғанда әлдеқайда шектеулі болуы мүмкін.

Бұл факторлар негізінде ювеналды сот төрелігі жүйесі жұмыс істейді, ол қылмыстық жауапкершіліктің орындалуын қамтамасыз етіп қана қоймай, сонымен қатар, жасөспірімдерді түзету мен қайта әлеуметтендіруге бағытталған баламалы шаралар қолдануға мүмкіндік береді. Жазаның негізгі мақсаты тек жазалау емес, керісінше, жасөспірімнің өз әрекеттері үшін жауапкершілігін сезінуіне және оны түзетуге ықпал ету болып табылады.

Кәмелетке толмаған құқықбұзушыларға тек жаза тағайындау арқылы әсер ету, көп жағдайда, оның теріс салдарын тигізуі мүмкін. Жасөспірімдердің қылмыстық әрекеттерінің себептері әр түрлі, сондықтан оларды тек жазалау арқылы түзету қиынға соғуы мүмкін. Бұл мәселені шешуде балама шаралар маңызды рөл атқарады. Олар жасөспірімдерді тек жазалау емес, қайта әлеуметтендіру, түзету және қоғамға бейімдеу мақсатында қолданылады. Мұндай шаралар қылмыстың алдын алу және жасөспірімдерді түзету үшін өте тиімді.

Жасөспірімдерге қатысты ең маңызды балама шаралардың бірі – тәрбие шаралары. Бұл шаралар психологтар мен әлеуметтік қызметкерлердің көмегі арқылы жүзеге асырылады. Психологиялық қолдау мен кеңес беру, жасөспірімнің ішкі әлеміне терең үңілу және оның әлеуметтік ортамен байланысын нығайту мақсатында түрлі әдістер мен тәсілдер қолданылады. Мұндай шаралар жасөспірімге оның әрекеттерін түсінуге, өз қателіктерін мойындауға және оларды түзету жолдарын іздеуге мүмкіндік береді. Қоғаммен және өз ортасымен байланысты нығайту арқылы жасөспірімнің әлеуметтенуі іске асырылады.

Қайта әлеуметтендіру бағдарламалары жасөспірімдерге спорттық, шығармашылық үйірмелер мен басқа да дамыту шараларына қатысу мүмкіндігін береді. Мұндай бағдарламалар олардың психологиялық және әлеуметтік денсаулығын жақсартуға бағытталған. Спорттық және шығармашылық үйірмелер жасөспірімдерге өз-өзіне деген сенімділікті арттырып, қоғамдағы позитивті рөлін айқындайды. Сонымен қатар, бұл бағдарламалар олардың бос уақытын пайдалы өткізуге және өмірлік дағдыларды қалыптастыруға ықпал етеді. Спорт, музыка, бейнелеу өнері және басқа да шығармашылық бағыттар жасөспірімдердің эмоционалдық тұрақтылығын арттыруға көмектеседі [3, 107 б.].

Медиация – жасөспірімдердің қылмыс жасаған жәбірленушімен татуласу арқылы қылмыстық жауаптылықтан босату шарасы. Бұл әдіс тек құқықбұзушы мен жәбірленушінің арасындағы қарым-қатынасты реттеу ғана емес, сонымен қатар екі тараптың да психологиялық тұрғыдан оңалуы үшін аса маңызды. Медиация барысында тараптар келіссөздер жүргізіп, өзара түсіністікке және келісімге келуге мүмкіндік алады. Бұл әдіс қоғамдағы қылмыстық шиеленістерді азайтып, жасөспірімдерге әлеуметтік және құқықтық нормаларды қабылдауға көмектеседі. Сонымен қатар, бұл әдіс жасөспірімнің қайта қылмыс жасау ықтималдығын төмендетеді.

Пробация қызметі – жасөспірімдерге қоғамда бақылауда болып, түзелуіне мүмкіндік беретін балама шаралардың бірі. Пробация кезінде жасөспірімдер арнайы бақылауда болады, яғни олар белгілі бір ережелер мен талаптарды орындауға міндетті. Бұл шара жасөспірімнің түзелу процесін үнемі қадағалап, оған өз қателіктерін түзету және қоғамға қайта бейімделу мүмкіндігін береді. Пробация қызметі аясында жасөспірімдер жұмысқа орналастырылуы, білім алуы немесе әлеуметтік қызметтермен жұмыс істей алады. Бұл, өз кезегінде, олардың болашақта қылмысқа бармауына ықпал етеді.

Жасөспірімдерге қатысты балама шаралар тек жазалау шараларының орнына емес, олардың қоғамға дұрыс бейімделіп, өз қателіктерін түсініп, түзетуіне мүмкіндік беру мақсатында қолданылады. Әлеуметтік қызметкерлер, психологтар мен мамандардың қатысуымен іске асатын бұл шаралар, жасөспірімдерді оңалтуда және қылмыстың алдын алуда үлкен маңызға ие. Сонымен қатар, балама шаралар арқылы қоғам мен құқық қорғау органдары жасөспірімдерге өз іс-әрекеттерін қайта қарауға және жақсартуға мүмкіндік береді, бұл орайда тек қатаң жазаның қолданылуы жеткіліксіз болады.

Кәмелетке толмаған құқықбұзушыларға қатысты қылмыстық жауаптылықты және балама шараларды дұрыс қолдану – жасөспірімдердің болашақта құқықбұзушылық жолына түспеуі үшін аса маңызды фактор болып табылады. Бұл процесс тек заңдық тұрғыда ғана емес,

әлеуметтік және психологиялық деңгейде де оңалту шараларының қолданылуын талап етеді. Жасөспірімдердің қателіктерін түзетіп, оларды қоғамға қайта бейімдеу жолында дұрыс таңдалған балама шаралар олардың мінез-құлқын өзгертуге және келешекте құқықбұзушылықтарға бармауына ықпал етеді.

Баланың құқығын қорғау, оның әлеуметтік және психологиялық жағдайын ескере отырып, дұрыс тәрбиелеу — бұл тек отбасының ғана емес, қоғамның да басты міндеті. Қоғамдағы әрбір азаматтың, құқық қорғаушылардың, тәрбиешілердің және әлеуметтік қызметкерлердің міндеті – балаларды дұрыс бағытта тәрбиелеу және оларға қажетті қолдау көрсету. Құқықбұзушылық жасаған жасөспірімдерге жаза тағайындау кезінде оның болашақ әлеуметтенуіне, психологиялық денсаулығына, және тұлғалық дамуына назар аударылуы қажет.

Тек жазалау емес, сондай-ақ жасөспірімнің психологиялық, әлеуметтік және білім беру қажеттіліктерін ескере отырып, қайта әлеуметтендіру бағдарламаларын енгізу арқылы оның қылмысқа баруының алдын алуға болады. Тәрбиелеу мен түзету әдістері баланың қоғамға бейімделуіне және оның құқықтарын құрметтеуге бағытталуы тиіс. Бұл жағдайда баланың құқықтарын қорғау және оның тәрбиесіне баса назар аудару қоғамның барлық мүшелерінің ортақ міндеті болып табылады. Тек осылай ғана біз болашақ ұрпақтың дұрыс қалыптасуына және қоғамда қауіпсіз әрі үйлесімді өмір сүруіне мүмкіндік жасай аламыз.

Кәмелетке толмағандардың қылмыстық жауапкершілігіне қатысты көптеген ғылыми зерттеулер мен құқықтық әдебиеттер бар. Олардың ішінде психологтардың және құқықтанушылардың кәмелетке толмағандарды қылмыстық жауапкершілікке тарту мәселелерін жан-жақты қарастыратын зерттеулері ерекше орын алады. Сонымен қатар, көптеген халықаралық тәжірибелер, оның ішінде БҰҰ-ның балалар құқықтары жөніндегі Конвенциясы мен Халықаралық Құқықтық актілер, кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау және олардың қайта тәрбиелеу жолдарын ұсынады.

Қазақстан Республикасының заңнамасында да кәмелетке толмағандардың құқықтық қорғалуына ерекше көңіл бөлінеді. Мәселен, 2015 жылы Қазақстанда «Қылмыстық процестік кодекс» қабылданып, онда кәмелетке толмағандарға қатысты процестердің ерекшеліктері мен кепілдіктері нақтыланды. Осы кодексте балалар мен жасөспірімдердің құқықтарын қорғау және олардың әділетті процеске қатысу мүмкіндігі қамтамасыз етілген.

Қорытындылай келе, кәмелетке толмағандардың қылмыстық жауапкершілігі мәселесі көптеген факторларға тәуелді болып табылады. Олардың жеке басының даму деңгейі, әлеуметтік жағдайы мен тәрбиесі, сондай-ақ құқықтық жүйедегі балама шаралардың қолданылуы олардың болашақта қайтадан құқықбұзушылық жасау ықтималдығын төмендетуге ықпал етеді. Қазақстандағы заңнаманың кәмелетке толмағандар үшін арнайы шараларды қарастыруы бұл мәселенің әлеуметтік маңыздылығын арттырады [4, 146 б.].

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Антонов, И.А. (2009). Правозащитная деятельность в интересах детей: Теория и практика. Москва: Юридическая литература. — 340 бет.
2. Габелия, М.Ю. (2017). Защита прав несовершеннолетних: проблемы и пути решения. Санкт-Петербург: Юридическая наука. — 280 бет.
3. Кантаржиева, Л.Б. (2015). Международные стандарты защиты прав ребенка: анализ и практика. Алматы: Ғылым. — 220 бет.
4. Юнусова, А.А. (2018). Психология и право детей: взаимодействие и защита прав детей в контексте современной психологии. Москва: Проспект. — 290 бет.